

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת וישלח, תשע"א
מספר 889

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

עוד על סיפור מעשה דינה

בפרק ל"ד מסופר על מעשה העברייין שכם בן חמור, נשיא הארץ, שחטף את דינה והתעלל בה. האחים שמעון ולוי משחררים את אחותם, הורגים את כל תושבי העיר ובווזים כל אשר בעיר. כאן נשאלות שלוש שאלות:

(א) האם יש הצדקה למעשה?

(ב) האם יעקב כעס עליהם מטעמים תועלתיים או שמא זעף וגער בהם בגין המעשה שבעיניו היה נתעב?

(ג) האם המעשה נעשה ללא ידיעת האחים האחרים?

המניע של שמעון ולוי

(1) הכרח וצורך

קשה להכריע מה הייתה כוונת האחים. ניתן לטעון ששמעון ולוי כוונתם הייתה להרוג את העברייין שכם בן חמור ולשחרר את דינה אחותם, אולם נראה שאנשי שכם באו להגן על מלכם, לכן לא הייתה לאחים בְּרָה אלא להרוג תחילה את המגנים עליו.

(2) נקמה

דומה שיש לסבור ולטעון שלא עלתה על דעת יעקב ובניו – חוץ משמעון ולוי – לעשות טבח באנשי שכם ולנקום בהם, אלא כוונתם הייתה להציל את דינה מידי מעניה ושוביה, והנקמה – על דעת שמעון ולוי בלבד הייתה. יעקב, בשמעון שדינה נחטפה, החריש עד שבניו באו מהשדה. על פי הכתוב, הוא אינו עונה מוטב ועד רע אלא נותן לבניו להחליט. יעקב היה בטוח, כנראה, שאנשי שכם לא יסכימו להימול, ואז תהיה לו דרך פתוחה לשחרר את דינה השבויה בידם. ואם כן יסכימו להימול מפחד נשיאם או בשל ההסכם העסקי, יפלוש האחים לשכם ביום השלישי בהיותם כואבים וישחררו את דינה בעל כורחם, ללא צורך להרוג את אנשי העיר כולה. וכך עולה מדברי הרמב"ן (פירושו לפס' יג):

וזאת עצת כל האחים וברשות אביהם, ושמעון ולוי רצו להנקם מהם... בחרב נוקמת (ע"פ ויק' כו: כה), והרגו המלך וכל אנשי עירו, כי עבדיו הם וסרים אל משמעתו, ואין הברית אשר נמולו נחשב בעיניהם למאומה, כי היה להחניף לאדניהם; ויעקב אמר להם בכאן כי הביאוהו בסכנה, שנאמר "עֲכַרְתֶּם אֹתִי לְהַבְאִישָׁנִי" (לד: ל), ושם (בר' מט: ז) ארר אפם כי עשו חמס לאנשי העיר, שאמרו להם במעמדו "וַיִּשְׁכְּנוּ אִתְּכֶם וְהָיִינוּ לְעַם אֶחָד" (להלן, טז) והם היו בוחרים בהם ובטחו בְּדָבוֹרָם, ואולי ישובו אל ה' והרגו אותם חנם, כי לא הרעו להם כלל.

יוצא אפוא שלגישת רמב"ן הריגת אנשי שכם הייתה למטרת נקמה, וכלשונו: "והרגו אותם חנים".

(3) אנשי שכם שותפים לפשע

הרמב"ם סבר שמאחר שמדובר בחטיפת אדם, אנשי שכם חייבים היו להקים בית דין ולהעמיד את שכם לדין. ומשלא עשו כן נחשבו שותפים לדבר עברה. וכך כותב הרמב"ם (הלכות מלכים ט, יד):

וכיצד הם מצוין על הדינין חייבים להושיב דינין ושופטים בכל פלך ופלך לדון... ומפני זה נתחייבו כל בעלי שכם הריגה, שהרי שכם גזל, והם ראו ולא דנוהו.

הרמב"ם אינו מוכיח שאנשי שכם "ראו וידעו ולא דנוהו". אולם רבי חיים בן עטר, בפירושו "אור החיים" על התורה, מוכיח מדיוק בפסוק שאכן אנשי שכם ידעו וסייעו, שנאמר: "אַשֶׁר טָמְאוּ אַחֲוָתָם" (לד:כז). והרי רק שכם טימא את דינה? ! מכאן טוען ר' חיים בן עטר שהם עזרו לו שיוכל לטמאה.

(4) כבוד האומה

שמעון ולוי זעמו על שכם שפגעו בפעם הראשונה בכבוד המשפחה, שהיא משפחת עם ישראל: "הַכְּזוֹנָה יַעֲשֶׂה אֶת-אֲחֹתָנוּ" (לד:לא)? ! לכן תגובת שמעון ולוי באה מההיבט הציבורי. כביכול אמרו: 'אנו פנינו אל העתיד. שלא יאמרו בבתי הכנסיות של ישראל ערלים לקחו בתולה מעם ישראל ועובדי אלילים טינפו אותה'. על הפסוק האמור כותב התרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל (וכך בתרגום הירושלמי):

עניין שמעון ולוי לא יאי למהוי מתאמר בכנישתהון דישאל ערלאין סאיבו לבתולתא ופלחי צלמין טניפו לברתיה דיעקב אלהין כדין יאי למהוי מתאמר ערלאין אתקטילו בגין בתולתא ופלחי צלמין בגין ברתיא דיעקב ולא יהוי שכם בר חמור מלגלג במיליה עלנא וכאתא מטעייא נפקת ברה דלית לה תבוע יעביד ית אחתן אין לא עבדנא יט פתגמא הדין. (לד:לא)

כלומר (בתרגום חופשי), שמעון ולוי ענו לאביהם יעקב שלא נאה שבעתיד יאמרו בבתי כנסיות של ישראל 'ערלים לקחו בתולה ועובדי אלילים טינפו את בת יעקב', אלא כך נאה שייאמר: 'ערלים נהרגו בגין בתולה ועובדי אלילים בגין בתו של יעקב'. ולא יהיה שכם בן חמור מלגלג בדבריו עלינו שדינה כזונה שאין לה תובעים. לכן עשינו מעשה זה. וכותב רש"י הירש:

הם גם לא ביקשו לנהוג בחכמה, הם רצו להפיל את אימתם על הבריות, שלא יעזו אחרים לעשות דבר הזה, בנות יעקב לא תהינה הפקר... הנימוק שהניע את שמעון ולוי והמטרה ששאפו אליה, היו קדושים ומוצדקים... עד ערש מותו נראה את האב הישיש מקלל את הדרכים... אך מברך את המניעים ואת הרוח.

דומה שדבריו של הרב הירש מחזקים את התזה שיש צורך בכבוד לאומה העתידית ולכן התבצעה פעולת תגמול צבאית, מוצדקת לשיטת שמעון ולוי, גם אם היא מקפיאת דם.

תגובת יעקב

יעקב כעס וזעף על שמעון ולוי וכך נימק את זעמו (לד:ל):

עַכְרָתָם אֶתִּי לְהַבְאִישֵׁנִי בְּיָשֵׁב הָאָרֶץ בְּפָנַעֲנִי וּבְפָרְזִי וְאָנִי מִתִּי מִסְפָּר וְנֶאֱסָפוּ עָלַי וְהַכּוֹנִי וְנִשְׁמַדְתִּי אָנִי וּבֵיתִי.

דומה שיש כאן כמה טענות נגד שמעון ולוי:

(א) סכנת קיום: טענת יעקב נובעת מראייה פוליטית פרקטית. אנו מתי מספר, והעמים שסביבנו יתאספו וישמידו אותנו. ולכן הסכים לתנאי שהציבו בניו בפני אנשי שכם, להימול כל זכר, כדי לאפשר את שחרור דינה.

(ב) אנטישמיות: יעקב ראה את מעשה שמעון ולוי בעיני התקשורת של עמים זרים, וחשש מעידוד אנטישמיות שתוביל למלחמה. הרמב"ן העמיק בהסברת הדברים וכתב:

כי הביאוהו בסכנה... כי עשו חמס לאנשי העיר, שאמרו להם במעמדו "וישבנו אתכם והיינו לעם אחד"... ובטחו בדברם, ואולי ישוּבו אל ה'... והרגו אותם חנם, כי לא הרעו להם כלל.

בפרשת ויחי הדגיש הרמב"ן את העוול שנעשה (מט:ה-ז):

ועוד חרה לו, שלא יאמרו כי בעצתו נעשה הדבר, ויהיה חלול השם שיעשה הנביא חמס ושווד. וזה טעם פְּסָדָם אֶל-תְּבֵאֵת נַפְשֵׁי - התנצלות שלא היה בסודם בענותם במרמה (ראו בר' לד:יג), ובקהלם לא נתיחד כשבאו על העיר והרגום (ראו שם:כה).

לשיטת רמב"ן, יעקב התנגד הן למעשה עצמו והן למניעים ולרוח, כשיטת הרב הירש שנזכרת לעיל. דומה שלשיטת הרמב"ם, כנזכר לעיל, יעקב התנגד למעשה שמעון ולוי בגין סכנת הקיום והאנטישמיות אך לא מההיבט ההלכתי, שכן לדעתו היו חייבים מיתה.

האחים

כוונת האחים, לפי דברי הרמב"ן שראינו לעיל, הייתה להציל את דינה מבלי להרוג את כל אנשי שכם. דומה שכוונת האחים הייתה לפלוש לשכם אחר היום השלישי, אך שמעון ולוי הקדימו אותם. אולם בכתוב אין התייחסות האחים למעשה, האם הם הסכימו לו בדיעבד? צריך עיון.

מן האמור עד כה עולה שדאגתו העיקרית של יעקב הייתה העמדת עם ישראל בסכנה. שני פנים ניכרים ביעקב. מצד אחד, באישון לילה ניצב לבדו בגבורה מול כוח פלאי למעלה מן הטבע ונצחו (לב:כה-לג). גבורתו זו ניכרה כבר שנים רבות קודם לכן. בהגיעו אל הבאר בחרן ובראותו את רחל בת לבן אחי אָמו, נחלץ לבדו לגולל את האבן הגדולה מעל פי הבאר, פעולה שרועי חרן נהגו לבצעה רק בהתקבצם יחד (כט:י). אנו מכירים את יעקב גם באותן 20 שנה שבהן עמל וטרח ברעותו את צאן לבן בלי שיפגעו בו חיות השדה בתנאים הקשים שבהם היה נתון (לא:לח-מ). ואילו מצד אחר, כלפי עֶשָׂו אחיו נתקף יעקב חרדה והתאמץ להינצל ממצב זה באמצעות מתן מתנות והפגנת כניעה והשפלה עצמית, אף שבניו עמדו לצדו. בדומה לכך, אחרי ששמע על מעשה שמעון ולוי נתקף בהלה וחשש שמשפחתו נמצאת בסכנת קיום. דומה שיעקב היה גיבור, אולם גבורתו זו עומדת לו כל זמן שהוא בסכנה לבדו מפני אויבו. אולם אם ביתו, כלומר עם ישראל בעתיד, נתון בסכנה, הוא מוכן להגיע אפילו לידי התרפסות, וזאת אולי הסיבה העיקרית למעשה שמעון ולוי.

ד"ר בן ציון ברבי

המרכז ללימודי יסוד ביהדות

המחלקה ליצירה יהודית והמחלקה למדעי המדינה, מכללת אשקלון